

**Světová politika
ve 20. století
(I.)**

Vladimír Nálevka

NAKLADATELSTVÍ ALEŠ SKŘIVAN ml.
Praha 2000

VII. Pokus o kolektivní bezpečnost v Evropě

Po skončení první světové války a pařížské mírové konference se Američané vrátili ke kontinentálnímu izolacionismu a o evropské politické dění se téměř nezajímali. V roce 1927 se francouzský ministr zahraničí Aristide Briand pokusil o prolomení tradiční sebestřednosti Spojených států a navrhl Washingtonu uzavření dvoustranné smlouvy o vyloučení války z bilaterálních vztahů. Francie byla po Locarnu v defenzivě a předpokládána zainteresovanost USA na deklarovaných principech „věčného přátelství“ měla být určitou protiváhou vůči postupné renesanci politické síly Stresemanova Německa. Státní tajemník Frank Kellogg reagoval až na přelomu let 1927-1928, akceptoval Briandovu iniciativu, ale požadoval její rozšíření i na další mocnosti, které se rovněž měly „zřeknout války jako prostředku své národní politiky.“ Paříž byla tímto severoamerickým manévrem částečně zaskočena, byla si vědoma jeho zacílení vůči Společnosti národů a v obsáhlé výměně názorů prosadila svou podmínku ohledně nutné difference mezi útočnými a obrannými válkami. Dne 27. srpna 1928 byl v Paříži slavnostně podepsán tzv. Briand-Kelloggův protiva- lečný pakt. Mezi prvními patnácti signatáři byly mj. Belgie, Československo, Francie, Itálie, Japonsko, Německo, Polsko, Velká Británie a Spojené státy (Senát USA však odmítl Briand - Kelloggův pakt ratifikovat). Do poloviny 30. let připojilo své podpisy dalších padesát států, včetně Sovětského svazu. Všichni účastníci této mezinárodní úmluvy souhlasili nejen s odsouzením války, ale také se zavázali, že k „urovnání nebo vyřešení všech sporů nebo konfliktů, nezávisle na tom jakým způsobem vznikly, použijí pouze nenásilných prostředků.“ Základní slabinou Briand-Kelloggova paktu byl jeho čistě deklarativní charakter, neboť participující státy nedisponovaly účinnými prostředky nátlaku vůči případným narušitelům míru.

Rozpacitě vyzněl i další Briandův projekt na vytvoření Panevropské unie. Myšlenka politické a hospodářské integrace - představená v ministrově memorandu z jara 1930 - předběhla dobu a zvláště v čase začínající světové hospodářské krize nemohla v evropském prostředí rezonovat.

Krizе destabilizovala dosavadní systém mezinárodních vztahů. Vzestup sociálního neklidu vytvořil prostor pro autoritativní režimy. Ekonomický nacionalismus vyvolal čelné celní konflikty. Spojené státy přijaly v roce 1930 Smoot-Hawleyův zákon, který zvýšil cla na dovozené zboží o 52 %. Velká Británie zavedla preferenční celní sazby o rok později a opustila zlatý standard. Proti versailleskému systému se opět formovala revizionistická opozice. V jejím rámci se výrazně prosazovala fašistická Itálie. Mussolini v říjnu 1931 zpo- chybnl výsledky války a nalezl kladnou odezvu i u Britningova kabinetu

v Německu. Pokusem o kompromis bylo jednoleté Hooverovo moratorium pro reparační platby a mezivládní dluhy. Nebezpečné válečné ohnisko vzniklo na Dálném východě, kde japonská armáda přepadla Čínu a v druhé polovině roku 1931 okupovala Mandžusko. Společnost národů byla vůči této zjevné agresi zcela bezmocná.

Odzbrojovací konference v Ženevě

Od roku 1926 pracovala v Ženevě přípravná komise odzbrojovací konference, ve které zasedali i zástupci Spojených států a Sovětského svazu. Přestože navržená Konvence o omezení zbrojení prakticky nikoho neuspokojila, rozhodla Rada Společnosti národů o svolání konferenčního pléna na 2. únor 1932. Jeho předsedou byl jmenován britský laboristický politik a odborový předák Arthur Henderson. Víc než šedesát delegací účastnických států se v obsáhlé diskusi sousředilo na dva základní programové body konference, kterými byly plán francouzského premiéra Andrého Tardieua (1876-1945) a německý požadavek rovnoprávnosti ve zbrojení.

Jádrem obsahu francouzského návrhu byla „internacionalizace“ útočných zbraní, tj. bombardovacích letectva, těžkého dělostřelectva a bitevních lodí. Tyto ofenzivní prostředky měly být předány pod pravomoc Společnosti národů. Pod její vylučnou kompetenci by dále spadaly i mezinárodní ozbrojené síly, složené z kontingentů jednotlivých evropských států. Čertovým kopytem jinak naprosto nereálného plánu byla skutečnost dominantního postavení Francie v ženevské organizaci, což okamžitě problematizovalo jeho celkové vyznění. Tardieuův plán také podpořily pouze Belgie, Polsko a Československo, o jejichž úzkém vztahu k Francii nebylo pochyb. Zbývající státy myšlenku „internacionalizace útočných zbraní“ a „mezinárodní armády“ rozněhovaly množstvím dílčích připomínek, případně ji dováděly do zcela absurdní podoby.

V listopadu 1932 představila francouzská vláda tzv. konstruktivní plán Édouarda Herriota a Josepha Paul-Boncoura. Jeho základem bylo zachování statu quo v Evropě se zajištěním mocenské hegemonie Francie. Oba autoři opět navrhovali ustavení mezinárodních ozbrojených sil, zkrácení všeobecné vojenské povinnosti a silně komplikovaným systémem bezpečnostních záruk předznamenali neúspěch příslušné konferenční debaty. Proti plánu rozhodně vystoupily Velká Británie, Itálie a Německo.

Naproti tomu měl německý požadavek „zrovnoprávnění“ ve zbrojení věcný charakter. Britningova vláda předně argumentovala podmínkami versailleské smlouvy a navrhla rozšířit její zbrojní limity na všechny země. Při očekávaném nesouhlasu pléna - a její iniciativu podpořila pouze Itálie - požadovala zrušení

vojenských článků mírové smlouvy a obecný souhlas s obnovením zbrojní parity. Velká Británie zaujala vůči Berlínu vstřícné stanovisko, ale jakoukoli konkretizaci obecně formulovaných německých požadavků záměrně zablokovala Francie. Mezitím byl Británie vyslídán von Papenem a jeho kabinet v srpnu 1932 oficiálně navrhl francouzské vládě „zahájit jednání o rovnoprávnosti ve zbrojení“. Pátý reagovala odmítavě a německá delegace demonstrativně opustila konferenci. Spojené státy, Velká Británie a Itálie však přiměly Francii k částečné revizi původně rigorózního stanoviska, 11. prosince dosáhly západní mocnosti kompromisní dohody o „rovnoprávnosti v rámci stejné bezpečnosti pro všechny země“ a Němci se vrátili k jednacímu stolu. Poté byla odzbrojovací konference až do 31. ledna 1933 přerušena. Nové kolo rozhovorů bylo zahájeno již ve změněné situaci, kdy v čele nové říšské vlády stanul Adolf Hitler.

Na konferenci aktivně pracovala i sovětská delegace. Zatímco její návrh konvence o úplném odzbrojení v časovém horizontu čtyř let měl ryze účelový a propagandistický ráz, tak předloha úmluvy o definici útočníka, předložena 6. února 1933 se stala předmětem odpovědné diskuse. V sovětském textu byly poměrně přesně vymezeny okolnosti agrese, jejichž případně uskutečnění by umožnilo jednoznačně určení útočníka, tj. vypovězení války druhému státu, přímk o zbrojených sil na cizí území bez předchozího ohlášení nepřítelství, pozemní, námořní či letecké ostřelování teritoria druhého státu, zavedení pozemní nebo námořní blokády atd. Sovětské poválečné zásady v NDR, Maďarsku, Československu a Afghánistánu naprosto přesně odpovídaly všem kritériím této definice agresora. Bezpečnostní výbor konference návrh úmluvy o definici útočníka předběžně schválil, ale k jeho definitivnímu přijetí konference v plénum nedošlo. Moskva však měla zájem o začlenění své předlohy do mezinárodně právního dokumentu, což se jí podařilo v červenci 1933, kdy konvenci o definici agrese podepsalo deset států, mezi jinými i Československo, Polsko, Rumunsko a Jugoslávie.

První kroky nacistické zahraniční politiky

Hitlerova vláda od prvních dnů své existence usilovala o úspěšné řešení dvou základních zahraničněpolitických úkolů. Musela zabránit mezinárodní izolaci nového německého režimu a souběžně prosadit - bez vnějších komplikací - vybudování silné branné moci. Začátkem února 1933 se nově jmenovaný kancléř setkal s říšskou generálitou a v obsáhlém exposé nastínil budoucí perspektivy státu. Za přednostní cíl své politiky označil obnovení velmocenské role Německa, přičemž vytvoření bojeschopné armády mělo být prvním před-

pokladem. O zahraničních prioritách hovořil velmi neurčitě a mj. zdůraznil, že „dnes se ještě nedá říci, jak bude politická moc využita. Možná k dobytí prostoru na Východě. Ovšem to je úkol dlouhodobý. Čeho je třeba dosáhnout okamžitě, je likvidace versailleské smlouvy, zrovnoprávnění v Ženevě, starat se o spojení.“

Nacismus posílil revizionistické naděje států poražených v první světové válce. Komplex versailleských smluv změnil územní obrysy Maďarska, Rakouska, Bulharska a nedostatečně uspokojil italské ambice. Tyto státy, zejména Maďarsko, se nikdy nespokojily s daným stavem a nikterak neskřývaly svou snahu o návrat k předválečnému statu quo. Až na Itálii nehrály v evropské politice velkou roli a jejich revizionistické požadavky byly odmítány jak demokratickými mocnostmi, tak nástupnickými státy. Negace versailleského systému nacistickým režimem vytvářela možnost úzké spolupráce mezi Berlínem a jeho někdejšími spojenci. Nebezpečí bylo o to větší, že vznikající politické svazky byly podpořeny výhodnými ekonomickými smlouvami, kterými se Německo vracelo do svého tradičního zemědělského a surovinového rezervátu.

Po celá dvacátá léta se italská politika snažila prosadit na Balkáně a částečně i ve střední Evropě. Mussolini podporoval autoritativní vlády v Maďarsku a Bulharsku, silně zasahoval i do Rakouska. Po příchodu nacistů k moci se Itálie domnívala, že může mít i nadále dominantní postavení v seskupení revizionistických států. Z této představy vycházel Mussoliniho návrh na uzavření tzv. Paktu čtyř, který duce předložil britskému ministerskému předsedovi MacDonaldovi v březnu 1933. Projekt požadoval koordinovaný postup Velké Británie, Francie, Německa a Itálie ve všech důležitých otázkách světového dění, především při očekávané revizi mírových smluv a na odzbrojovací konferenci. Skutečnost, že idea tohoto projektu se zrodila v britsko-italské diskusi je velmi výmluvná. Itálie sledovala oslabení Francie, uvolnění jejích balkánských svazků a konexí ve Středomoří. Obratně předložený náčrt smlouvy vycházel i z poněkud naivní představy MacDonaldovy vlády o tradiční rovnováze sil v Evropě. Británie také shlížela s neskrytým pochopením na různé pokusy o zmenšení francouzského vlivu v evropské politice. Německo rovněž akceptovalo italskou iniciativu, i když se nezdříželo charakteristické poznámky, že si žádnu smlouvou nehodlá „dnes ani zítřka svazovat tuce“. V daném okamžiku však pozitivně hodnotilo kladné stránky Paktu čtyř, tj. myšlenku mocenské rovnoprávnosti a možnou revizi pařížských smluv. Souběžně se zařazovalo do širšího mezinárodního celku a předcházelo tak hrozbě izolace. Francie pochopila smysl italského manévru, ale bylo pro danou chvíli příznacné, že místo otevřeného odmítnutí celého projektu, čelila Paktu čtyř složitou taktikou

přítahů a vágních příslibů. Její diplomacii se však podařilo mnohé nebezpečné myšlenky proponované mocenské koalice zmírnit a tak 15. července 1933 podepsaný Pakt čtyř měl daleko k původnímu italskému návrhu a představoval pouze dohodu o spolupráci při zachování míru. Přesto proběhla jeho ratifikace pouze v Itálii a v Německu. Francie odmítla a Velká Británie považovala za rozumné se v celé cause dále neangažovat.

Negativní dopad Paktu čtyř byl daleko silnější v menších spojeneckých zemích, než v samotné Francii. Rumunský ministr zahraničí Nicolae Titulescu (1863-1941) protestoval jménem Malé dohody proti velmocenskému paktu v dubnu 1933, obdobně vystupoval i jeho československý protějšek Dr. Edvard Beneš. Roztrpčení plynoucí z tušení francouzské politické slabosti vytvářelo nebezpečný precedens pro budoucí zahraniční orientaci Polska, Jugoslávie a do značné míry i Rumunska.

Na jaře roku 1933 obnovila svou činnost odzbrojovací konference v Ženevě. Tzv. MacDonaldův plán přiznal Německu právo na rovnoprávnost ve zbrojení a britský ministr zahraničí John Simon určil maximální početní stav německé armády na 200 000 mužů, čímž v podstatě legalizoval výsledky předchozí tajné remilitarizace. Přístup nacistů byl i nadále odmítavý. Hitler zde poprvé použil své pozdější úspěšné taktiky v mezinárodní politice, taktiky vydírání a soustavného odmítání kompromisů. Na začátku října se kancléři zdálo, že konference by mohla ohrozit začínající proces výstavby ozbrojených sil a rozhodl se rence by mohla ohrozit začínající proces výstavby ozbrojených sil a rozhodl se z jednání odejít. Dne 14. října 1933 vedoucí německé delegace Rudolf Nadolny oznámil, že jeho země se již nadále odzbrojovacího jednání neúčastní. O pět dní později Německo vystoupilo ze Společnosti národů. Po 27. březnu 1933, kdy ze Ženevy odešlo Japonsko, aby se nemuselo odpovídat ze svých mandžuských výbojů, se tak opět rozšířilo nebezpečné politické vakuum, které paralyzovalo akceschopnost Společnosti.

Hitlerův krok považovali mnozí němečtí politikové a generálové za riskantní, ale kancléř znásobil svou diplomatickou aktivitu a potenciálnímu nebezpečí izolace čelil akcentováním svých „mírových“ záměrů. Souběžně usiloval o uzavření dvoustanných smluv o neútočení. Možnost takové dohody se otevřela v jednání s Polskem. Varšavská žádost na Wilhelmstrasse ohledně potvrzení stability vzájemných vztahů, motivovaná mj. i Přisudského obavou z protitipolského zaměření Paktu čtyř, přinesla nejen komuniké o Hitlerově listopadové schůzce s polským titulářem Józeфом Lipskim, ale i pozdější kancléřovo rozhodnutí uzavřít s problematičtým východním sousedem smlouvu o neútočení. Neurathovo ministerstvo zahraničí posuzovalo možný svazek s Varšavou velmi skepticky a stále preferovalo někdejší Stressemannovu koncepci spolupráce se Sovětským svazem. Nicméně antikomunistická orientace Berlína způ-

sobila první trhliny v politice Rapalla. Na sklonku dubna 1933 sice Hitler diskutoval se sovětským velvyslancem Chinčukem o možnostech další hospodářské spolupráce, ale obě strany se již prozatím vzdalovaly. Aktivita Moskvy na odzbrojovací konferenci v Ženevě měla protinacistický osten, stejně jako protirevizní články Karla Radka v ústředních sovětských listech. Také Rudá armáda postupně omezovala svou spolupráci s říšskou brannou mocí. Německé velvyslancev v Moskvě se sice snažilo Rapallo udržet, ale Hitler byl již proti. V září 1933 odmítl memorandum ministerstva zahraničí o prohloubení spolupráce s Kremlem a v prosinci téhož roku prosadil polskou variantu. Dne 26. ledna 1934 uzavřelo Německo smlouvu o neútočení s Polskem.

Nedílnou součástí aktivity nacistické diplomacie bylo intenzivní pronikání do Rakouska, které vyvrcholilo v létě roku 1934 prvním pokusem o anšlus. Rakouská republika byla jablokem sváru mezi Itálií a Německem po celou první polovinu 30. let, kdy Řím byl ještě odhodlán projevit svůj zájem o tuto středoevropskou zemi. Také Římské protokoly z března 1934, smlouvy mezi Rakouskem, Maďarskem a Itálií, měly ještě výrazně protiněmecké zaměření. Nacistický pokus o anšlus v červenci 1934, v jehož průběhu byl zavražděn pro-italsky orientovaný kancléř Engelbert Dollfuß (1892-1934), byl mimo jiné zmařen italskou vojenskou demonstrací na Brenneru. Po tomto nezdaru se Berlín zaměřil na postupné pronikání do Rakouska, jehož prvním kulmináčním bodem byla německo-rakouská smlouva z léta 1936.

Hitlerovo Německo přes odchod z odzbrojovací konference a ze Společnosti národů, zabránilo své izolaci. Uzavřelo smlouvu s Polskem, neuspělo sice v Rakousku, ale tamní vnitřní politika po červenci 1934 urovnávala cestu k postupné integraci obou státních celků. V revizionistických státech si nacisté vytvářeli důležitý politicko-hospodářský opěrný bod. Ve vztahu k západním mocnostem prozatím vystupovali jako mluvčí stále ponižovaného německého národa, kterému nejde o nic jiného, než o obnovení své dřívější moci.

Východní pakt

Vzniklou krizi Společnosti národů si snad nejlépe uvědomovala francouzská diplomacie, která musela reagovat na novou situaci v Německu. Část politické elity sice spolehala na budoucí modu Maginotovu linii, ale ta znamenala defenzivu, ústup ze střední Evropy a hledání modu vivendi s Berlínem. Odpůrci této orientace, především Édouard Hériot a Louis Barthou se naopak snažili nalézt záštitu ve středoevropských spojenech a perspektivně i v Sovětském svazu. Ostatně Hériot ve funkci ministerského předsedy uzavřel s Moskvou již v listopadu 1932 smlouvu o vyloučení agrese a v srpnu následujícího roku

podnikl sondážní cestu do Moskvy. Hlavním důvodem, který motivoval Paříž ke zkvalitnění spolupráce se Sovětským svazem, byla obava z německého směřování k teritoriální revizi poválečného uspořádání. Zapsobily i události z 30. června 1934, zavraždění rakouského kancléře Dollfusse a konečně i koncentrace politické moci v rukou Adolfa Hitlera. Francie rovněž pozorně sledovala peripetie sovětsko-německých vztahů a měla obavy z možného pokračování Rapalla. Velvyslanci v Berlíně stále upozorňovali své ústředí na Quai d'Orsay, že v Německu jsou stále vlivní činitelé z prùmýslových, vojenských a diplomatických kruhů, kteří odmítají Hitlerovu konfrontační politiku vůči Moskvě a jsou připraveni v „příhodném okamžiku se zasadit o zlepšení vztahů se Sovětským svazem“. Na druhé straně také francouzská ambasáda v Moskvě upozorňovala na některé momenty v ruské zahraniční politice, které interpretovala jako projev snahy určitých sovětských činitelů o návrat ke spolupráci s Německem. Za součást těchto snah považovala zejména jmenování J. Z. Surice novým velvyslancem v Berlíně. V tomto směru se Francouzi nemýlili a Stalin se osobně až do léta 1933 snažil o udržení přátelského kontaktu s nacisty.

Paříž se také obávala - vzhledem k napjatým sovětsko-japonským vztahům - možných komplikací na Dálném východě, kde měla své zájmy v Tichomoří a v Indocíně. Zvláště francouzská admirálie soustavně upozorňovala na negativní dopad případné spolupráce se Sovětským svazem v Tokiu.

Iniciátorem nové francouzské zahraničněpolitické koncepce se stal historik a politik Jean Louis Barthou, od února 1934 ministr zahraničí ve vládě Gastona Doumerguea (1863-1937). Jeho projekt tzv. východního Locarna směřoval k vytvoření vzájemně propojených obranných aliancí, které by posléze vytvořily systém evropské kolektivní bezpečnosti s pevnou garancí existujících hranic. Podle ministrových slov bylo jeho „prvním úkolem získat Velkou Británii pro myšlenku východního Locarna, a jestliže se nám podaří, aby k němu přistoupilo i Rusko, pak je možné ještě situaci v Evropě stabilizovat. Hitler bude buď obklíčen, nebo bude nucen přistoupit k našemu systému kolektivní bezpečnosti.“

V Moskvě se možnost sblížení s Francií prosazovala se značnými obtížemi. Kreml zásadně nedůvěřoval západním mocnostem, ale na druhé straně nemohl nezaznamenat zhoršení vztahů s Japonskem a s Německem. Od října 1933 probíhaly v Paříži rozhovory se sovětským titulem Dogaletským a Boncour navrhly vytvoření společné protiněmecké bariéry v podobě smlouvy o vzájemné pomoci. Sovětská odpověď však sledovala vytvoření širšího celku: „SSSR je ochoten vstoupit do Společnosti národů a nemá námitek, aby v jejím rámci byla uzavřena regionální dohoda o vzájemné ochraně před agresí ze

strany Německa. SSSR také souhlasí, aby účastníky této dohody byly Belgie, Francie, Československo, Polsko, Litva, Lotyšsko, Estonsko a Finsko. Rozhovory mohou začít jakmile Francie, co iniciátor, navrhne projekt dohody. „Fašistické bouře v Paříži v únoru 1934 francouzsko-sovětskou diskuzi dočasně přerušily: mezitím byla vytvořena Doumergueova vláda s L. Barthouem na Quai d'Orsay a ten také záhy formuloval myšlenku východního Locarna. Na konci dubna navrhl státní tajemník Alexis Léger Moskvě uzavření dvou vzájemně provázaných dohod - multilaterálního východního Locarna, které by garantovalo nejménost vzájemných hranic mezi Sovětským svazem, Německem, Československem, Polskem a pobaltskými státy, a dále dvoustranné spojenecké smlouvy mezi Francií a SSSR, jež by poutala východní Locarno k Rýnskému garančnímu paktu z roku 1925. Německo tak mělo být obklopeno a zapojeno do bezpečnostního systému, který by omezil jeho možnosti agresivní politiky. Finální tečkou za touto odvážnou konstrukcí měl být podpis tzv. generálního aktu a jeho následné začlenění do smluvního systému Společnosti národů. Proto se také Sovětský svaz měl stát členem ženevské organizace, což se posléze uskutečnilo 18. září 1934.

Poslední korektury projektu byly projednány na květnové schůzce sovětského komisaře zahraničí Maxe Litvinova (1876-1951) s L. Barthouem. Francie se nyní pokoušela prosadit myšlenku východního Locarna v zainteresovaných státech. Z malodohodového celku rezonovala tato idea pouze v Československu. Rumunsko a Jugoslávie přistupovaly k návrhu se značnou skeptikou. Také pobaltské vlády, které v září 1934 podepsaly regionální obranný svazek, akcentovaly více sovětskou a polskou hrozbu, než nacistické nebezpečí. Reakce Berlína byla ovlivněna Hitlerovou zásadní nedůvěrou ke kolektivním smlouvám. Litvinov byl také Neurathem upozorněn, že Německo s „největší pravděpodobností navrhovaný projekt odmítne.“ Pro Wilhelmstrasse bylo důležité, že v této negaci bylo podpořeno Polskem. Francie se již od jara snažila zainteresovat Varšavu, ale ta s východním Locarnem zásadně nesouhlasila, neboť se obávala vzesutpu mocenského vlivu Sovětského svazu. Přes početné demarše Quai d'Orsay, polská zahraniční politika i nadále pokračovala v kursu nonagresní smlouvy s Německem z ledna 1934 a postupně se vzdalovala z orbity francouzského vlivu. Varšava odmítala východní Locarno v tiché dohodě s Berlínem, což mj. potvrdila Hitlerova a Neurathova schůzka s Lipskem na konci srpna. Polsko tak připravilo půdu pro odmítavou odpověď Německa, která byla načasována k datu zahájení jednání o vstupu Sovětského svazu do Společnosti národů.

Paříž se pokusila o nátlak na Varšavu a Berlín přes Londýn. Barthou jednal v létě roku 1934 se Simonem a přes rozdílnost pohledu na mezinárodní dění

dosáhl omezeného úspěchu. Ve Velké Británii zapůsobil obava z možnosti čisté dvoustanné smlouvy mezi Paříží a Moskvou, takže 12. července Foreign Office sdělil zástupcům Polska, Německa a Itálie, že „vláda Jeho Veličenstva podporuje myšlenku východního Locarna.“

Zjevná neochota Německa a Polska participovat na diskutovaném projektu - 8. září oficiálně odmítlo východní Locarno Německo a záhy reagovalo stejným způsobem i Polsko - aktualizovala otázku dalšího vývoje francouzsko-sovětské spolupráce. Na sklonku září spolu opět hovořili Barthou a Litvinov a shodli se na tom, že není třeba spěchat s alternativním řešením bez účasti Německa a Polska.

Jihoevropským protějškem východního Locarna se měl stát Balkánský pakt, jehož základní konstrukce vznikla již v únoru 1934, kdy z francouzského podnětu podepsaly Jugoslávie, Rumunsko, Řecko a Turecko smlouvu o garanci poválečných hranic svého regionu. Absentovaly Albánie, kterou zcela ovládala Itálie, a revizionistické Bulharsko.

První fáze budování systému kolektivní bezpečnosti v Evropě skončila tragicky. Dne 9. října zavraždil v Marselle makedonský nacionalista jugoslávského krále Alexandra (1888-1934) a Louise Barthoua. Ztráta tohoto významného francouzského politika nesporně ovlivnila další vývoj celého projektu. Nástupce L. Barthoua v křesle ministra zahraničí Pierre Laval (1883-1945) programově usiloval o sblížení s Německem a Itálií, přičemž kontakty se Sovětským svazem měly být pouze účinnou formou nátlaku na Berlín a na Řím. V této souvislosti otevřeně prolašoval za základní cíl své politické orientace dosažení détente s Německem. Moskva byla znepokojena touto změnou a požadovala potvrzení kontinuity Barthouovy koncepce kolektivní bezpečnosti. Litvinov záměrně informoval Lavala o německé sondáži v Kremle, kdy vysoký představitel Neurathova úřadu Nadolny navrhl Rusům uzavření modifikovaného východního Locarna bez účasti Francie a Československa a naznačil i možnost okamžitého německého útěru. Zpráva měla v Paříži očekávanou odezvu a Laval, z obavy před novým Rapallem, podepsal 5. prosince 1934 protokol, který francouzskou a sovětskou vládu zavazoval neuzavírat dohody s těmi státy, které se postavily proti principům kolektivní bezpečnosti.

Součástí německé sabotáže východního Locarna byla i trvalá snaha o minimalizaci jeho významu a zdůrazňování aktuálnosti dvoustanných dohod o kontrolovaném zbrojení. V tomto duchu jednal Hitler v lednu 1935 s lordem Lothianem, kdy prosazoval uzavření bilaterální konvence o nárůnání a letecké zbrojení. Otázka míry odzbrojení byla i klíčovými tématem Lavalových únorových rozhovorů v Londýně. Závěrečné komuniké přeměnilo východní Locarno v součást celého souboru smluv, o nichž se mělo jednat v rámci diskuse

Laval
Barthou

o německém zbrojení, zvláště byla zdůrazněna letecká konvence, která byla chápána i jako zárodek nového paktu čtyř. Moskva se tím dostávala do částečné izolace, neboť stanovení jednotlivých limitů pro leteckou zbraň mohlo být realizováno bez její účasti. Ale ani Francie nebyla zcela spokojena s významním londýnským schůzkou, neboť Berlín se pokusil rozdělit obě západoevropské mocnosti a nabídl jednání o letecké konvenci pouze Velké Británii. Když pařížská vláda prodloužila 1. března 1935 brannou povinnost na dva roky, použilo Německo tohoto jejího opatření jako záminky k likvidaci vojenských článků versailleské smlouvy. Dne 16. března 1935 Hitlerův kabinet obnovil všeobecnou brannou povinnost. Reakce Západu byla rozpačitá. Velká Británie sice 18. března protestovala, ale okamžitě naznačila svou připravenost k dvoustannému jednání. Výsledkem byla cesta ministrů A. Edena a J. Simona do hlavního města říše. Rozhovory s Hitlerem se týkaly východního Locarna, komunistického nebezpečí, problému odzbrojení, atd. Hitler akcentoval své „mírové“ úmysly, odmítl ale návrat do Ženevy a za hranici německé remilitarizace označil vojenskou sílu jiných států, například Sovětského svazu, a ve válečném loďstvu požadoval 35 % britské tonáže. V těchto březnových rozhovorech sice nebylo dosaženo konkrétního závěru, ale jejich průběh vytvořil předpoklady pro uzavření britsko-německé námořní dohody 18. června 1935. Anthony Eden (1897-1977) ještě navštívil Moskvu, kde mu Litvinov otevřeně naznačil sovětský zájem na dobrém vztahu k Německu. Lord strážce pečeti a budoucí ministr zahraničí po svém návratu do Londýna varoval před ostrakizací Sovětského svazu, neboť jinak by „hrozilo nebezpečí oživení Rapalla“.

Německé porušení Versailles se projednávalo na konferenci Velké Británie, Francie a Itálie 11. dubna 1935 v italské Strese. Mussolini si přijel pro předběžný souhlas s připravovanou akcí v Etiopii a tak se částečně solidarizoval s Francií. John Simon se snažil zabránit ostrému tónu vůči Německu, a tak výsledné komuniké proti porušení mírové smlouvy pouze slovně protestovalo. Obdobně odsoudila obnovení německé branné povinnosti i Společnost národů. A tak jediným hmatatelným výsledkem Stresy bylo potvrzení závazků Rýnského garančního paktu a poněkud mlhavá perspektiva italsko-francouzské spolupráce. Negativní dopad měla Stresa v Moskvě, kde vzbudila obavy z vytvoření britsko-francouzsko-italské koalice. Za této komplikované situace navrhl Litvinov Lavalovi uzavření francouzsko-československo-sovětské smlouvy. Východní Locarno prakticky ztroskotalo a pozitivním výsledkem předchozího diplomatického úsilí měl být onen smluvní trojdielník, který byl chápán jako určitá alternativa východního Locarna. Laval podmiňoval účinnost smlouvy souhlasem Rady Společnosti národů, Moskva oponovala. Sovětsko-francouzská spojenecká smlouva byla uzavřena 2. května 1935 a obsahovala

←

9. únor připravilo velkou antifašistickou demonstraci. Nakonec se komunisté účastnili i generální stávky a společně se socialisty vytvářeli bariéru odporu proti fašismu. Výsledkem postupného sblížování obou dělnických stran byla dohoda o akční jednotě z 27. července 1934, která předpokládala základní shodu v boji proti fašismu a při obraně parlamentarismu.

Kominternu nemohla po zkušenoslech z Rakouska a z Francie nadále ignorovat skutečnost, že tamní socialistické strany svou nekompromisní záštitou pluralitní demokracie jednoznačně popřely platnost Stalinovy teorie sociálfášismu. Souběžně se měnil i negativní přístup komunistů vůči dosud odmlínané „buržoazní“ demokracii, neboť první trpké zkušenosti s nacistickou diktaturou názorně demonstrovaly rozdíl mezi liberální občanskou společností a totalitou. Bulharský komunista Jiří Dimitrov (1882-1949), který si získal sympatie evropské veřejnosti svým střetem s H. Göringem v průběhu lipského procesu, se v březnu 1934 osobně snažil přesvědčit Stalina o aktuálnosti nové orientace mezinárodního revolučního hnutí. Varoval před podceňováním nacismu, kritizoval neúčinnost taktiky „třída proti třídě“ a požadoval celkovou změnu přístupu k nekomunistické levici. Stalina zcela nepřesvědčil, ale po ostré výměně názorů získal jeho souhlas ke korektuře dosavadního politického kursu Kominterny. Dimitrov poté zaslal jejímú výkonnému výboru dopis, ve kterém kriticky analyzoval koncepci sociálfášismu a za skutečného protivníka komunistického hnutí označil fašismus. V této souvislosti formuloval i tezi o možném spojeneckém svazku různých antifašistických sil na bázi společné obrany základních demokratických hodnot. Tato Dimitrova teze měla již heretický charakter, neboť komunisté až dosud zásadně odmítali liberální „pseudodemokracii“, jejíž principy individuálních svobod považovali za hlavní překážku svého úsilí o revoluční přeměnu společnosti. Nicméně exekutiva po konzultaci s Krenlem akceptovala programové body dopisu a 5. září rozhodla o odložení VII. kongresu Kominterny na léto příštího roku.

Vercholné fórum mezinárodního komunistického hnutí poté zasedalo v Moskvě od 25. července do 25. srpna 1935. Jeho vyznění bylo již předem připraveno rozsáhlou ideologickou aktivitou sekretariátu a jednotlivých stranických sekcí, a to zcela v duchu Dimitrova dopisu. Jednotná fronta dělnické třídy měla zacepat její dosavadní rozdělení mezi socialistické a komunistické hnutí. Projekt lidové fronty předpokládal vytvoření široké antifašistické koalice politických reprezentací dělníků, rolníků a středních vrstev. Změna přístupu k sociální demokracii korespondovala s pokusem o vybudování kolektivní bezpečnosti v Evropě. Společným jmenovatelem obou iniciativ byla účelovost sovětské politiky, která se nikdy nevzdala své vize světové „proletářské“ moci. Pro Stalina byla nová linie Kominterny pouhým taktickým manévrem, stejně

jako rozehraná partie východního Locarna. V těchto souvislostech lze také chápat jeho rezervovaný poměr vůči sedmým kongresem deklarované koncepci jednotné a lidové fronty boje proti fašismu a válce. Ostatně komunisté měli v těchto seskupeních dosáhnout rozhodujícího postavení a manipulovat s nimi v intencích Moskvy. Evropská levicová veřejnost přijala výsledky VII. kongresu s nadšením, byla přesvědčena, že spojenecký svazek komunistů a širokého spektra demokratických sil dokáže přehradit cestu fašismu. V tom spočíval také důvod její tolerance vůči vnitropolitickému dění v Sovětském svazu a často i vědomé přehlížení varovné skutečnosti genetické přibuznosti komunistické a fašistické totality, kdy mezi shodné znaky náležela existence oficiální ideologie a jediné politické strany, ovládnutí státu prostřednictvím ideologicky motivovaných byrokratických struktur, trvalá kontrola společnosti rozsáhlým policijním aparátem, popření všech základních občanských svobod, především politické plurality a svobody slova.

Po VII. kongresu stanul v čele Kominterny Jiří Dimitrov a členy sekretariátu výkonného výboru se stali André Marty, Palmiro Togliatti, Wilhelm Florin, Wang Ming, Meir Trilisser, Otto Kuusinen, Dmitrij Manuilskij, Klement Gottwald a Wilhelm Pieck. Všechna rozhodnutí tohoto gréma podléhala i nadále finálnímu souhlasu J. V. Stalina.

Velký teror

Na přelomu 20. a 30. let byla původní protistalinská opozice rozbita a zbavena jakéhokoli vlivu, postupně se však začaly projevovat názorové diference i v nově zformované stranické špičce. Proti příliš rychlému tempu kolektivizace protestoval předseda Rady lidových komisariátů Ruské federace S. I. Syrov a jeho kritika měla kladnou odezvu u prvního tajemníka Zakavkazského výboru VKS (b) V. V. Lomnadzeho. Oba byli okamžitě zbaveni funkcí a později „zmiželi“ v Gulagu. Zřejmě s nejucelenějším projevem nesouhlasu vystoupil v roce 1932 M. N. Rjutin, který pracoval v aparátu stranického ústředí. Kolem něho se vytvořila malá skupina stejně smýšlejících osobností a výsledkem jejich konspiračních diskusí se stal kritický rozbor aktuálního stavu sovětské společnosti. Tzv. Rjutinova platforma požadovala změnu hospodářského systému, zmírnění tlaku vůči vesnici, větší míru vnitrostranické demokracie a především Stalinovu rezignaci. Proti skupině zasáhla GPU a obvinila Rjutina z „kontrarevoluční činnosti“. Stalin okamžitě prosazoval trest smrti, ale většina politického byra se překvapivě vyslovila pouze pro vyloučení ze strany s následným uvězněním či vyhnanstvím. Umiřněné stanovisko zastával především Sergej Mironovič Kirov (1886-1934). Tento první

tajemník leningradského oblastního výboru strany nebyl žádným demokratem organizoval mj. otrocké práce vězňů při budování kanálu z Baltického do Bílé moře - ale v letech 1932 a 1933 usiloval o celkové uvolnění režimu. Nesouhlasil s represáliemi proti opozici, zasazoval se o zlepšení vztahu stranického vedení vůči tvrdší inteligenci a varoval před ztrátou kontaktu s reálným životem pracujícího člověka. V mnohém s ním opatrně souhlasili i další členové politbyra - Kalinin, Kosior a Ordžonikidze. Na 17. sjezdu VKS (b), který se konal od 26. ledna do 10. února 1934, někteří delegáti dokonce uvažovali o volbě S. M. Kirova do funkce generálního tajemníka strany. Zůstalo pouze u námětu, ale již samotná skutečnost diskusních úvah o možné změně vedení, byla pro Stalina vážným varováním. Dne 1. prosince 1934 byl Kirov zastižen v leningradském sídle oblastního výboru VKS (b). Zadrženy atentát-potencialního trivala, ale získal i jakousi „legitimitu“ pro připravenou vlnu všeobecného teroru. Již 2. prosince začaly hromadné popravy vězňů, vyšetřování v Leningradě bylo záměrně orientováno na nalezení tzv. zinověvské stopy, stranické čistky poslal jen v prvních měsících roku 1935 tisíce lidí do vyhnanství na Sibiř. V polovině ledna zasedli na lavici obžalovaných představitelé tzv. moskevského centra, mezi nimi i G. J. Zinověv a L. B. Kameněv. Zatím přiznali pouze „morální odpovědnost“ za atentát na S. M. Kirova a byli odsouzeni k mnohaletému vězení. V srpnu 1936 byl v Moskvě zahájen první z velkých procesů s „opozičními vůdci“. Před vojenským kolegiem Nejvyššího soudu opět stannli Zinověv a Kameněv a spolu s nimi dalších čtrnáct členů „trockisticko-zinověvovského teroristického ústředí“. Přiznali se k rozsáhlé antisovětské činnosti, včetně přípravy vražd Stalina, Molotova, Kaganoviče a dalších. Všichni obžalovaní byli 24. srpna odsouzeni k trestu smrti a ještě téhož dne v centrále GPU/NKVD na Ljubjance zastiženi. Fenomen „přiznání“ se stal nejen základem argumentem obžaloby, ale působil i na zahraniční veřejnost, která z velké části uvěřila v doznanou „vlnu“ odsouzených, aniž by si připustila absurditu tragického divadla předem připraveného scénáře „zločinná trestů“. Druhý velký proces s tzv. paralelním ústředím začal 23. ledna 1937 a v hlavních rolích vystupovali národohospodářský expert G. L. Pjatakov a K. B. Radek. Jejich výpovědi kompromitovaly někdejší představitel „pravic“, předešlím N. I. Bucharina a A. I. Rykova. 30. ledna byly vyneseny rozsudky smrti. Ordžonikidze, kterému se nepodařilo zachránit Pjatakova, spáchal 18. února sebevraždu. Třetí moskevský proces, nyní s „pravice-trockistickým“ blokem, proběhl v březnu 1938. Státní žalobce A. J. Vyšinskij obvinil „mláčka strany“ Bucharina a někdejšího předsedu Rady lidových komisariátů Rykova ze

smrtelného hříchu trockismu a ze zavraždění spisovatele Maxima Gorkého, člena politického byra V. V. Kujbyševa a mnoha dalších. Mezi obžalovanými byli i Gennich Jagoda, v předchozích letech lidový komisař vnitra, který organizoval první dva moskevské procesy. Soudec V. V. Ulrich poslal většinu obviněných představitelů „pravice-trockistického bloku“ na smrt. Poprava byla vykonána v noci na 15. březen 1938.

Tyto tři velké moskevské procesy byly pouze vrcholem ledovce. Metastáza organizovaného teroru prorůstala do všech vrstev sovětské společnosti. Neustálé výzvy k odhalování nepřátel strany a státu vyvolaly atmosféru strachu a hysterického udavačství. Od prosince 1934 do konce roku 1938 bylo zatčeno 17 až 18 milionů lidí, z nichž 10 milionů bylo po „krátkém soudním řízení“ popraveno. Specifickou let 1937 a 1938 bylo začlenění represí vůči dosavadní stranické a státní elitě, včetně Jagodova bezpečnostního aparátu. V sibiřských lagrech se nyní setkávali oběti nedávného násilí se svými někdejšími vyšetřovatel. Od října 1936 stál v čele lidového komisariátu vnitra Nikolaj Ivanovič Ježov, který ochotně plnil všechny Stalinyvy příkazy. V jednotlivých regionech odpovídali za průběh plošných čistek členové politického byra, například Ždanov v leningradské oblasti a posleze v Baškirsku, Kaganovič na Kubani, v Donbasu a ve Smolensku, Malenkov v Bělorusku a v Arménii, Škirjatov na severním Kavkazkazu, Chruščov v Moskvě a Mikojan v Zakavkazsku. Silně zasažena byla Ukrajina. V roce 1937 bylo zatčeno a popraveno všech sedmáct ministrů kyjevské vlády, z jednoho sta členů a kandidátů ukrajinského ústředního výboru bolševické strany přežili pouze tři. Na Ježovových obsáhlych seznamech odsouzených k smrti jsou podpisy Stalina, Molotova, Vorošilova, Kaganoviče, Ždanova a Mikojana. Zatýkáni neminulo ani pracovníky sekretariátu Komunistické internacionály. Popraveni byli mj. i všichni členové předsednictva I. kongresu z roku 1919, prakticky zlikvidována byla i zahraniční vedení komunistických stran Německa, Polska, Jugoslávie, Bulharska, Maďarska, Litvy, Lotyšska a Estonska. Ve sklepení Ljubjanky byl mj. zastižlen i vůdčí představitel Maďarské republiky rad Béla Kun a spolu s ním i všech dvanáct bývalých ministrů jeho revoluční vlády. V srpnu 1938 byla rozpuštěna Polská komunistická strana a její vedoucí kádry - pokud se nacházely v sovětském exilu - byly poslány na popraviště.

Samostatnou kapitolu „velkého teroru“ představuje rozsáhlá čistka ve velitelském sboru Rudé armády. Dnes je již zcela lhostejné, zda oním impulsem k zásahu vůči vojenské elitě byla provokace nacistické nebo sovětské rozvědky. Stalin nedůvěřoval sebevědomé generaci profesionálů, pochyboval o její loajalitě a rozhodl se ji zničit. 11. června 1937 byli postaveni před soud náměstek lidového komisáře obrany maršál Michail Nikolajevič Tuchacevskij,

velitel Kyjevského vojenského okruhu Ion Emmanuilovič Jakir, velitel Běloruského vojenského okruhu Jeronym Petrovič Uborevič, náčelník Frunzeho vojenské akademie Robert Petrovič Ejdeman, armádní velitelé B. M. Feldman, A. I. Kork a V. M. Primakov. Ještě téhož dne, tj. 11. června byli všichni tito muži odsouzeni a okamžitě popraveni. Náčelník Hlavní politické správy Rudé armády Jan Borisovič Gamarik spáchal před očekávaným začátkem ním sebevraždu. Do konce roku 1937 zmizely další tisíce důstojníků. Zatčením admirála V. M. Orlova v lednu 1938 začala druhá vlna armádních represí. Zastřeleni byli legendární hrdina občanské války a náčelník generálního štábu armády maršál Vasilij Konstantinovič Bljucher a náčelník generálního štábu maršál Alexandr Ijič Jegorov. V pokračujících čistkách, které probíhaly až do října 1941, zahynuli 3 z 5 tehdejších sovětských maršálů, 13 z 15 velitelů armád, 8 z 9 admirálů, 50 z 57 velitelů armádních sborů a 154 ze 186 velitelů divízi. Zastřelena byla i naprostá většina velitelů brigád a pluků. Celkové číslo obětí velkého teroru v důstojnickém sboru Rudé armády je odhadováno na 45 000 osob. Taktó byla v době míru zdecimována armádní elita, která zoufale scházela v čase německého vpádu.

Krví zalitá sovětská populace, zbavena skutečných i vymyšlených protivníků J. V. Stalina, se stala tvárnou hmotou v diktátorových rukou. Obnovené nevolnictví kolchozních rolníků, otrocká práce vězňů a kasárensky organizovaná společnost převládaly původně zaostalou zemi v průmyslové rozvinutý stát, jehož potencial měl sloužit nikoli k hmotnému a civilizacímu povznesení těžce zkoušeného obyvatelstva, ale pouze a jen k naplnění mocenských ambicí jeho gruzinského vůdce.

VIII. Španělská válka

Autoritativní vláda generála Miguela Primo de Rivery (1870-1930) ve dvacátých letech nezachránila unavenou španělskou monarchii krále Alfonse XIII. (1886-1941). V lednu 1930 padla Primova diktatura a v obecních volbách dne 12. dubna 1931 přesvědčivě zvítězili republikáni. Král se zřekl trůnu, okamžitě opustil zemi a již 14. dubna byla vyhlášena republika. V čele prozatímní vlády stanul předseda Demokratické liberální strany Niceto Alcalá Zamora (1877-1949). Na konci června se sešly Ústavodárné kortesy, které 9. prosince 1931 přijaly republikánskou konstituci. Ta garantovala základní politické svobody - slova, tisku, náboženského vyznání a shromažďování. Jakkem sváru se stala diskutabilní odlučka církve od státu. Niceto Alcalá Zamora byl zvolen prezidentem státu a vedení koaliční vlády levých republikánů a socialistů převzal madridský právník a spisovatel Manuel Azaña y Díaz (1880-1940). Euforie z pádu monarchie nemohla změnit archaickou strukturu španělské společnosti, která nebyla připravena na vzniklou situaci. Volby do Ústavodárných kortesů prokázaly její nespornou radikalizaci a polarizaci. Levicové republikáni a socialisté získali 53 % všech poslanceckých křesel na pólech politického spektra se začali prosazovat falangisté a komunisté. Anarchisté - zcela v duchu své tradice - i nadále odmítali spolupracovat s republikánskými institucemi. Azaňova vláda částečně reformovala státní správu, pokusila se o změnu zastaralého zákonodárství, svedla zápas s negramotností velké části populace, poskytila samosprávu Katalánsku, ale neuspěla při řešení důležité agrární otázky. Pozemková reforma neuspokojila letitý hlad po zemědělské půdě a na sklonku roku 1932 se na španělský venkov opět vrátilo násilí. Tragický konflikt mezi rolníky z andaluscké vesnice Casas Viejas a příslušníky Guardia Civil v lednu 1933, jehož výsledkem byly desítky mrtvých, přispěl ke korozi Azaňovy koalice.

Konfliktní dvoutletí

V září 1933 se v zemi prohloubila politická krize. Vládní blok se rozpadl a republikánské strany ztrácely pod stálým tlakem opozičních sil soudržnost a akceschopnost. V listopadových volbách do kortesů se prosadila pravice. Vláda radikála Alejandra Lerrouxe (1864-1949) revidovala agrární zákony, odmítla laicizaci školství a povolala na odpovědná místa ve státní správě a v armádě monarchisty. Napětí na venkově destabilizovalo společnost a ostré hroty sociálních rozporů, kdy „chudí šleli hladem a bohatí strachem“, byly již